

MONSTRE, VISST FINS DE

AV PAUL LARSSON

*In media, on film and in the literature, there is a never-ending stream of evil men and women. In contrast, there are few monsters to be found in criminology. Nils Christie says in an interview: "There are monsters in the traditional Norwegian fairy tales and in the media, but give me a real monster, for once! It is strange that I'm not able to meet any." This article deals with some essential questions concerning monsters. It asks whether the criminological picture is accurate, and if so in what sense. What are the consequences of the de-demonisation of evil-doers? And might this de-demonisation distract us somewhat from the pain and make us insensitive to the suffering of victims? Crime is a social construction, and acts must be analysed within their social context to ascribe meaning. Monsters exist as a social construction, but this does not mean that monsters or various forms of crime exist merely as something subjective or only within the social discourse. Crimes are also concrete "mundane" acts that can have dramatic consequences for both offender and victim.**

Denne artikkel¹ tar utgangspunkt i moderne kriminologis monsterbilder, eller kanskje mer riktig i mangelen på fremstillinger av monster. I media, på film og i litteraturens verden flommer det over av onde menn og kvinner. Kriminologiens korleksjon av dette bildet er prisverdig, men det åpner for en rekke vanskelige spørsmål som: er kriminologiens fremstilling sannferdig? Hvilke konsekvenser medfører avdemoniseringen av gjerningsmenn innen kriminologien, er det slik at vi på denne måten også definerer vekk smerten ved de onde handlingene og forblir uforstående til offerets lidelser?

Kriminalitet er en sosial konstruksjon, handlinger må tolkes i en sosial kontekst for at mening skapes. Monster eksisterer som sosial konstruksjon, når en person kategoriseres på denne måten gir det mening for oss og de blir virkelige. Dette betyr ikke at monster eller kriminalitet i ulike former er noe rent subjektivt eller kun eksisterer i en diskursiv begrepsverden. Kriminelle handlinger er konkrete "materielle" handlinger som ofte medfører følbare konsekvenser (tap, fengsel, neseblod og så videre) for både gjerningsmann og offer.

1. GI MEG ET MONSTER!

ESSENSIALISMEN OG KONSTRUKSJONISMENS GRENSER.

"Du kan se monstre i folkeeventyrene og i mediene, men gi meg et ordentlig monster, da! Det er merkelig at jeg aldri kan møte et" (Christie 1997). Dette utsagn fra et intervju

* Title in English: *The Monster Exists!* Original in Norwegian.

med Nils Christie var impulsen som vekket interessen for monsterproblematikken hos meg. Han kunne for så vidt byttet ut begrepet monster med djevler, hekser, narkomane eller kriminalitet, noe han også gjør. Utsagnet virker, som vi skal se, stort sett uanripelig ut fra kriminologisk forskning. På den annen side er det noe som ikke stemmer. Det er dette noe jeg vil ta for meg. Før vi kan gjøre det skal vi ta en avstikker innom noen verker som belyser ondskap og monster innen kriminologien.

Mye som har vært skrevet om ondskap er relatert til forståelsen av utrydningsleirene og torturister. Christie oppsummerer utviklingen innen perspektivene på utrydningsleirene.

“Forståelsen av utrydningsleirene har beveget seg gjennom tre stadier: Først de abnorme hendelser skapt av abnorme mennesker. [] Deretter de abnorme hendelser skapt av de abnorme ytre omstendigheter. [] Og til sist de abnorme hendelser skapt av det normale samfunn.” (Christie 1992 s. 368)

Perspektivet som forklarte overgrepene ved abnorme gjerningsmenn, fangevokteren som ondskapsfull og sadistisk måtte raskt forlattes. Krigsforbryterne var ofte lite imponerende når man først fikk stilt dem for retten. Hanna Arendts (1996) beskrivelse av Adolf Eichmann, fra prosessen mot ham er langt fra atypisk. Eichmann var ansvarlig for den praktiske gjennomføringen av deportasjonene av jøder til utryddelsesleirene. Den israelske stat ønsket å benytte rettergangen mot ham som politisk PR kampanje hvor et skikkelig monster i full offentlighet skulle stilles til skue. Den israelske stat kunne neppe blitt mer skuffet. Når lyset ble satt på Eichmann forsvant ondskaperen, i stedet fremsto en grå plikttoppfyllende byråkrat, en banal person. Tittelen “Den banale ondskaperen” griper dette svært godt.

Et annet funn var at monstrene stort sett var som folk flest. Torturistene og drapsmennene i serberleirene under krigen var ikke personer med avvikende trekk, de fremsto som helt normale menn, viste Christie (1972) i sin studie av fangevoktere i konsentrasjonsleire.

Bauman skriver om Holocaust og påpeker:

“Detta onda (Holocaust) var inte ett verk av en skrånande och okontrollerbar folkemassa, utan av lydiga och disciplinerade män i uniform, som följde reglerna och pedantiskt åtyllde instruktionernas anda och bokstav. Snart visade det sig att dessa män när de tagit av sig uniformen inte alls var onda. De oppförde sig ungefär som alla vi andra. De älskade sina fruar, kelade med sina barn, hjälpte sina vänner och tröstade dem när de var bedrövade.” (Bauman 1991 s. 201)

Milgrams (1965) klassiske studie av lydighet gikk enda lenger og ble tolket som at vi alle i en gitt situasjon kunne få oss til å påføre andre medmennesker de største grusomheter. Forsøkspersonene ble spurt om de ville være med på et læringseksperiment hvor belønning og straff ble gitt en “elev”. Hva ikke forsøkspersonene visste var at “eleven” var en skuespiller og at straffen (de elektriske støtene) kun var juks. De fleste som stilte var villige til å påføre “eleven” kraftige elektriske sjokk, flere ville gitt dødelig dose. Som ved ungdomskriminalitet og de berømmelige nyansene i grått,

så var det kvalitative forskjeller. Noen gikk høyst motvillig med på å påføre pine i læreøyemed, noen svært få nektet helt, mens andre fulgte ordrene uten større innvendinger.

Konsentrasjonsleirene kan ikke forklares ut fra ondskap, men er i stedet et eksempel på den moderne rasjonelle industrielle løsning på et sosialt problem (jøder, homofile, sigøynere og så videre). Zygmunt Bauman (1991) sier at hvis det hadde vært slik at de sentrale personer bak Holocaust hadde vært syke sadister, så ville de aldri maktet å ta livet av seks millioner jøder på så kort tid. Skulle de banket eller kvelt jødene i sinne ville de ikke maktet å ta livet av mange tusen.

Sosialpsykologen Baumeisters (1996) studie av ondskap understreker mange av de samme faktorer som undersøkelsene ovenfor. Svært sjelden har drapsmenn, voldtektsmenn eller torturister glede av hva de har gjort. Baumeister finner likevel at noen svært få liker å begå voldshandlinger og oppsøker situasjoner hvor de kan plage andre. I en undersøkelse av volds menn (også politivold) fant Hans Toch (Baumeister 1996 s. 223) at ca. 6% av disse satte stor pris på å begå voldshandlinger. Til tross for dette understreker Baumeister i all hovedsak det alminnelige, at monstrene er som oss. Lite tydet på at de som likte å plage andre var "født sånn". I stedet er det noen svært få, eksempelvis amerikanske soldater under Vietnamkrigen, som syntes å bli avhengig av vold og som søkte spenningen. Ofte kan svært voldelige handlinger som eksempelvis Ku Klux Klan har utført kunne føres tilbake til lek og moro. Å plage svarte var "good fun". Jeg tvivler sterkt på om ofrene for denne leken synes det er like underholdende og morsomt. Her er noe av kjernen i Baumeisters fremstilling. Han påpeker at gjerningsmennene oppfatter handlingene helt annerledes enn ofrene. Det onde blir derved ikke en gitt størrelse, men forandres raskt med aktørenes ståsted.

Baumeister viser dette med et eksempel fra en flyterminal. En kvinnelig reisende er sulten, hun har dårlig tid, er stresset fordi hun skal rekke et fly. Hun kjøper seg en pose potetchips og en cola og setter seg ved et bord hvor det er ledig plass, det sitter kun en mann der fra før. Hun åpner posen med potetchips og gir seg i kast med chippen. Mannen leser en avis, men kikker etter en stund på henne med et blikk som ikke er til å misforstå: Han er sint. Han beveger hånden resolutt i retning av posen med potetchips og tar demonstrativt en munnfull chips. Kvinnen føler seg støtt, for en bølle! Pulsens hennes slår, hva skal hun gjøre? Hun kvinner seg opp og tar nok en munnfull med chips. Han stirrer tilbake på henne med et stygt blikk. Hva som først fremsto som en rolig pyntelig herremann fremstår nå som en ondskapsfull bølle. Han tar nok en munnfull, mens hun svarer med å fortsette å spise. "Eier han ikke folkeskikk", tenker hun mens hun tømmer posen og forlater bordet. Hva slags menneske er det som forsyner seg av andres mat på den måten? Hun forlater bordet forfulgt av hans olme blikk. Hun setter seg ned ved "gaten" og tenker over hva hun har opplevd. Mannen må være gal, kanskje voldelig, iallfall særdeles uoppdragen. Det blir raskt ropt opp til påstigning. Hun leter etter billetten i veska og finner den, men også en pose potetchips. I løpet av et øyeblikk fremstår situasjonen ved bordet i et ganske annet lys. Det var hun som var "den slags person som spiser av andres mat i en restaurant." Baumeister sier at denne historien viser at "evil is in the eye of the beholder". At hun oppfattet han som

ond, selv om det bygget på en misforståelse, og han så henne på samme måte. Historien viser at gjerningsmennene ikke oppfatter handlingene som onde, noe derimot ofrene gjør.

I Christies (1972) avhandling om fangevoktere i de norske serberleirene ser en noe av det samme i langt mer dramatisk form når det gjelder å forklare hvorfor nordmenn endte som volds- og drapsmenn når de arbeidet som vakter i leirene. Voktere fremsto ikke som monster i egne øyne, det gjorde derimot serberne; fillete, møkkete og voldelige som de kunne være mot hverandre. De var bokstavelig talt verre enn dyr. I gitte situasjoner var det derfor riktig å gripe hardt inn overfor disse udyrene.

Det er vanlig at volds menn oppfatter sin egen handling som nødvendig. Han rettet opp en urett, gjorde jobben, tok hva han fortjente eller forsvarte seg. Offeret har selv skyld fordi han provoserte unødige, var en fiende, "svarting", homo eller fordi han var et "monster". I mange situasjoner er det slik at det på forhånd er vanskelig å si hvem som vil ende som offer og gjerningsmann i konfliktsituasjoner. Mye av den offentlige volden er ikke blind, men full. Hvem som ender på sykehus og hvem som havner hos politiet er ofte tilfeldig. Forskningen viser at offer og gjerningsmenn i denne sammenheng er svært så like (Nielsen og Snare 1998). Utfallet av handlingene er ikke alltid gitt. Når det er snakk om vold, er det ikke alltid like lett å si hvem som provoserte, hvem som slo først og hvem som til slutt skulle ende på sykehuset.

Mye av volden og overgrepene skjer ikke i den offentlige, men i den private sfære. Skjørtén (1994) viser i sine intervjuer med menn som mishandler at de har en tendens til å beskrive mishandlingen som alt annet enn vold. Selv svært alvorlige hendinger forklares som bagatellmessige, tilfeldige eller ved å gi henne del av skylden. Ofte er det slik som Katz (1988) beskriver at voldshandlinger utføres for å beskytte "det gode". Offeret kan ha truet gjerningsmannens eller venners heder og verdighet, handlingen skjer som en refleks for å redde situasjonen. I ettertid og for utenforstående tolkes handlingen ofte som uforståelig, lite rasjonell, naiv og som en overreaksjon. Kvinne-mishandling oppfattes i dag som et seriøst onde, den som mishandler kjæreste, kone eller samboer fremstår som ond. Gjerningsmennene har problemer med å kjenne seg igjen i de fremstillinger media gir. Selv ikke de dømt for incest, drap (Salvesen 1991) eller handlinger vi finner avskyelige, finner at monsterbildet passer på dem.

Mye av forskningen innen kriminologien har konsentrert seg om beskrivelser av gjerningsmannen og hans forståelse. Spør en offeret, får en ofte et annet bilde. Offeret har en tendens til forstå handlingen på diametralt motsatt måte, som Baumeister beskriver. Hva gjerningsmann beskriver som udramatisk kan for offer fremstå som skjellsettende. For offeret og dets pårørende kan gjerningsmannen fremstå som den inkarnerte ondskap. For pårørende av turistens offer betyr det vanligvis lite at han "bare fulgte ordre" eller var et mobbeoffer med vond barndom og oppvekst². Selv om ofte offeret i mange situasjoner er den første til å tilgi, er det ikke uvanlig at gjerningsmannen fremstår som et monster for ham. Monsterbilder finnes derfor i offerets bevissthet.

Dette viser at handlinger ikke er noe som eksisterer uavhengig av aktørene og kontekst, men at de må tolkes. Dette er gammelt tankegods innen sosiologien. Chicago-

skoleklassikeren Thomas uttrykte det slik for 70 år siden: "Om människor definerar situationer som verkliga, då blir de verkliga i sina konsekvenser" (Hilte 1996 s. 40).

En annen problematisk faktor for den som måtte ønske å uttale seg om monster, er at handlinger har en innside og en utside. Ingen vil betvile at det skjer onde handlinger en masse, men betyr det at gjerningsmennene derved er eller blir onde i sin "essens"? Er vi våre handlinger, eventuelt for hvem, i egne eller andres øyne? Mye av forskningen har tatt for gitt at monster, personer som begår handlinger som fremstår som onde, er onde av natur. At det er noe særegent i eller ved disse personer som kan forklare handlingene. Dette kaller jeg essensialisme, det samme som Wadel 1990 kaller egenskapsforklaringer³. En må derfor spørre om monster, tyver, prostituerte, halliker finnes uavhengig av våre begreper og tolkningsprosesser? Christie vil aldri møte et "naturlig" ordentlig monster i denne betydning (natural born killer). Å spørre etter monster eller kriminalitet i denne betydning synes ufruktbart. Menneskelig handling foregår alltid i et meningsrom, en kontekst. Vanligvis går det tanke- og definisjonsprosesser forut for handlingen, ellers snakker vi strengt tatt om reflekser. Handlingen forstås på en måte når den skjer og gis mening / tolkes etter at den har skjedd, som Baumeister så godt viser. Hvordan vi tolker handlingen er avhengig av vårt ståsted som: offer / gjerningsmann / forsker / ung / gammel / kvinne / mann / tid og sted.

Det er med monster som med troll, de tåler ikke dagens lys, men sprekker. Forestillingene om monstre og troll trives best i halvmørket hvor noe kan skimtes, men det meste må tillegges ut fra våre allerede eksisterende forestillinger om fenomenene. Det er disse høyst reelle forestillinger vi nå skal analysere.

MONSTER SOM SOSIAL KONSTRUKSJON.

Erkemonsteret, symbolet på den ytterste ondskap, er djevelen. I sin bok om djevelen stiller Russell spørsmålet om denne finnes. "The Devil is the symbol of radical evil. But does he exist, and in what sense?" (Russell 1986 s. 18). Han svarer på en måte av interesse for oss, at det ikke er et spørsmål om djevelen eksisterer, men på hvilken måte. Spørsmålet om djevelen finnes avfeies ofte, fordi man ikke tror på noen slik skapning. Om djevelen finnes i denne betydning gir ikke Russell seg ut på å besvare. Men djevelen finnes på andre måter og lever i beste velgående. Som fenomen / konsept, teologisk, mytologisk, psykologisk og historisk skapning eksisterer han. Det er få som har fått så meget skrevet om seg og som det hersker så mange forestillinger omkring i den vestlige verden. Russell skriver derfor om djevelen som fenomen og begrep. "The closest we can get to the truth about the Devil is the examination of the tradition as a whole." (s. 23)

Det samme kan muligens sies om kriminelle eller monster, at de ikke finnes som reelle, faktiske vesener. Men de eksisterer, lik djevelen, som begrep, mytologiske, psykologiske, sosiale og historiske fenomen.

Monster eksisterer som sosiale konstruksjoner på lik linje med andre begreper. I det følgende vil et konstruksjonistisk perspektiv på monster presenteres. I praksis har deler av norsk kriminologi vært preget av et slikt perspektiv, uten at forfatterne har vært

ekspisitt på at det er deres utgangspunkt. Hva står konstruksjonismen for? Wilhelm von Rosen (1993) bekjenner seg til et konstruksjonistisk ståsted i sin analyse av homoseksualitetens historie:

“... avhandlingen anlegger ett konstruksjonistisk synspunkt, nemlig det at homoseksualiteten er en sosial konstruksjon, at legevitenenskapen og seksualvitenskapen har spilt en avgjørende rolle ved konstruksjonen av seksualiteten, og at dette er skjedd under bestemte historiske forutsetninger og i en bredere sosialhistorisk og kulturhistorisk sammenheng.” (Rosen 1993, s. 21)

Bak dette synspunkt mer enn anes påvirkningen fra Berger og Luckmann (1983), Foucault og stemplingsteoretikere som Mary McIntosh (1968). Det er klare likheter mellom Foucaults konstruksjonisme og stemplingsteorien innen kriminologien. I begge tilfeller vektlegges den samfunnsmessige konstruksjon av den sosiale virkelighet.

For at vi skal kunne tolke og forstå det som skjer oss, må vi ha forestillinger og ideer (av vidéa – å skue). Når vi eksempelvis opplever et innbrudd, er det visse kjennetegn vi ser etter som gjør at vi tolker handlingen som et innbrudd. Vi kommer hjem, døren er brutt opp så det ligger fliser rundt om, inne i huset er det rotet til mer enn vanlig og vi savner sølvtøy og de uerstattelige Mingvasene vi arvet etter en snill tante. Vi tolker det som et innbrudd fordi det stemmer med de forestillinger som er forenlige med hvordan et innbrudd ser ut med ødelagt dør og savnede verdifulle gjenstander. Vi er blitt offer for en ugjerning, men det finnes også andre måter å tolke handlingen på. I andre kulturer eller til andre tider vil den samme handling kunne tolkes på andre måter. Handlingen kan være forårsaket av demoner eller være guds straffedom, men i vår moderne vestlige kultur oppfattes dette som en usannsynlig eller sykkelig tolkning⁴.

Når politiet kommer til åstedet tolker de hendingen på sin måte. De har et annet meningsunivers. De ser etter om det er utført av proffer eller amatører, om det ligger igjen spesielle kjennetegn, om det muligens kan settes i forbindelse med andre handlinger og så videre. Bittner (1967) er en av de som i sine studier av politiets arbeid har understreket betydningen av tolkingsprosesser og sosial smidighet som en vesentlig del av deres arbeide (Larsson 1990). Hvis saken kommer så langt at man finner noen å tiltale, transformeres handlingen inn i den rettslige verden hvor etter nye tolkninger skjer, nå i en rettslig kontekst. Fenomenologer, som Sudnow (1964), har studert de prosesser som forsvarer benytter for å forstå de data han mottar i en sak. Han har belyst noen av de tolkningsprosesser som juristen benytter når de ”leser” en sak og finner de juridisk relevante aspektene. At dette er en fremmedgjørende prosess som fjerner saken fra offer og gjerningsmannens verden og transformerer den til en juridisk virkelighet, har flere påpekt (Christie 1976). Innen den juridiske virkelighet “konstrueres det sosiale”. Det vil si jussen produserer bilder og gir tolkninger av den sosiale virkelighet som spiller tilbake til samfunnet og som preger vår oppfatning av for eksempel kjønn eller kriminalitet (Henry og Milovanovic 1994).

Dette kan virke trivielt, men er det ikke. Hvis det ikke finnes en forestilling om hva

som er kriminelt, eksisterer handlingen per definisjon ikke som kriminell i den enkeltes bevissthet. Dette uavhengig av om handlingen rammes av en paragraf i straffeloven eller ei. Dette betyr selvsagt ikke at handlingen ikke oppleves som vanskelig eller vond av den enkelte som rammes, men den forstås rett og slett som noe annet enn kriminalitet. Når en handling tolkes som kriminalitet trer den inn i et eget meningsunivers hvor begrep som skyld, offer, ondskap med mere gir handlingen en særegen koloritt.

Økningen i antall registrerte incestsaker ved inngangen til 1980-årene er et eksempel på hvordan kriminalitet oppstår ved at handlinger omtolkes og ses i nytt lys. Den markante økningen i incestsaker ble ikke tolket som at det var en kriminalitetsbølge med incest, den ble i stedet sett i sammenheng med den økte mediefokusering mot disse overgrepene. Med økt mediabelysning som understreket hvor alvorlig incest var, kan mye tyde på at flere som ikke tidligere hadde våget å stå frem, kom til å anmelde fordi de så andre gjøre det. Dette er en tolkning som ikke virker helt usannsynlig. Det kan være en annen faktor som i denne sammenheng er viktigere, at mange som hadde vært utsatt for incest tidligere ikke hadde oppfattet det som et kriminalitetsproblem. De oppfattet de vonde handlingene som tegn på at det var noe galt med dem selv eller far og reagerte med skam. Handlingen ble for dem kriminell først etter at det ble slått fast i media. Derved ble handlingene omdefinert, de gikk fra å være et privat problem til å bli et offentlig. Derved "oppstår" kriminalitet.

Dette betyr at det er av avgjørende betydning hvilken etikett vi setter på et sosialt onde. Gis ondet stemplet kriminalitet, plasseres handlingen i et særegent meningsunivers. Becker (1963) påpekte noe sentralt når han hevdet at avvikerstemplet automatisk blir avvikerens hovedstatus og at alle handlinger i fortid og fremtid tolkes i lys av stemplet. Det betyr at hvis en person ender med stemplet monster (som en ikke ukjent seriemorder i Sverige), tolkes alle hans handlinger, hans uttalelser og væremåte ut fra de forventninger som stilles til denne status. "Det er jo slik de er". Folk vil vanskelig se annet enn stemplet, de vil kun se monstret. Forskeren som studerer forholdet vil derimot raskt påpeke at selv om gjerningsmannen har begått en ond handling, er han ikke ond, han er snill med dyr, en god snekker, har god greie på Wagners operaer og er ellers kjent som en kjekk og vittig mann. Men dette betyr vanligvis ikke stort for samfunnets holdninger til personen, er du monster, så er du monster.

En paradoksal side ved vårt virke som kriminologer er at vi ofte er med på å forme og opprettholde kriminaliteten som sosial konstruksjon (Ruggiero 1992, Nelken 1994). Vi er med på å prege (skape) forestillinger av lovbrøtere og betydningen av kriminaliteten i samfunnet. Vårt virke bidrar med å prege avvikergruppers selvforståelse og identitet. Som vitenskapsmenn er vi leverandører av hva som oppfattes som viten og sannhet. Som bidragsytere i den offentlige diskurs slipper vi ikke unna å skitne til våre fingre når vi debatterer hva som skal gjøres, om noe bør gjøres og så videre. De siste 100 år har kriminologien ofte vært med på å skape allment aksepterte sanne bilder av lovbrøterne. Vår viten har est utover i samfunnet. Når bikerklubbene Hells Angels og Bandidos betegner seg selv som subkulturer, offer for moralske panikker, brukt som brekkstang for å innføre repressive tiltak mot andre grupper og

derved øke "kontrollnettet", tyder det på at perspektivene har blitt allemannseie. Dette kan fungere frigjørende som argumenter mot repressive tiltak, men også sementere de onder vi ønsker å fjerne. Å hevde at monster eller kriminalitet ikke finnes, kan være en strategi for å øke bevisstheten om at disse forhold er langt mer kompliserte enn boulevardpressen hevder. Det kan være en strategi for å dempe fokuseringen på og angsten for kriminalitet. Effekten av kriminologiens forskning på samfunnet og forståelsen av de sosiale problemene er det så vidt jeg vet forsket lite på, men det ville vært interessant å studere vår egen aktivitet på en mer kritisk måte ut fra dette perspektiv. Det er med andre ord et behov for en mer refleksiv kriminologi.

ER DET BEHOV FOR MONSTER?

Det kan være grunner til å holde fast ved de (kriminologisk) upopulære begrepene, selv om det "ikke eksisterer" noen ontologisk reelle monster. Russell understreker at djevelen ikke må glemmes i den moderne verden. Djevelen har fortsatt viktige funksjoner, som bærer av og stadig påminnelse om menneskets potensiale for ondskap. I en verden hvor mulighetene for total utsettelse av alt menneskelig liv er høyst reell, er djevelen nærmere enn vi tror. Kanskje kan det trekkes paralleller til monster og kriminalitet. Viser monstrene til menneskets potensiale til å gjøre ondt? En kan derfor spørre om det nødvendigvis er bra at vi søker å alminneliggjøre monstrene? Men kan hende er det slik at de i stedet gjør at vi får det onde på avstand, det er bare abnorme mennesker som begår den slags ugjerninger, ikke oss.

Mary Douglas (1997) understreker på Durkheimsk manér betydningen av grensesetting og at man enes om vesentlige samfunnsnormer i sin bok "Renhet och fara". Kriminalitet kan analyseres i forlengelse av hennes begrep urenheter. Betydningen av renhet og renhetsritualer i kulturen er ikke primært viktig på grunn av hygiene og sykdommer, sier hun. I stedet er renhet viktig i forbindelse med den sosiale orden. Det skitne og tvetydige viser til det som ligger i det sosiale systems grenseland, det skaper uorden. Dikotomien renhet / urenheter reflekterer samfunnets orden. Kriminalitet og sosiale avvik bryter de normative grensedragninger og skaper uorden. Det oppleves derfor som ubehagelig. Toleransen for urenheter og kriminalitet varierer individuelt og kulturelt. Kriminalitet er lik urenheter, noe som er eller ikke er. Det finnes ikke noen som er litt monster eller litt uren. Enten er man monster eller så er man ikke, man er ren eller uren⁵. Er man uren eller kriminell, er man utenfor samfunnet. Monsteret er viktig i samfunnet som noe som står utenfor det normative fellesskap.

"Jag tror nämligen att föreställningar om avskiljande, renande, avgränsande och bestraffning av överträdelser har till huvuduppgift att systematisera en i grunden ordnad upplevelse. Det är först genom att överdriva skillnaderna mellan inre och yttre, övre och undre, kvinnligt och manligt, för och emot, som något som över huvudtaget liknar ordning kan skapas." (Douglas 1997 s. 13- 14)

Kriminalitet er en form for urenheter i betydning av at handlingen oppleves som en krenkelse, et ubehag og fordi den representerer en tilstand av uorden. Følelsen av kaos, frykten for at samfunnets normer kan vise seg å være verdiløse, betyr i mange tilfeller

like mye for angsten for kriminalitet som redselen for selv å bli utsatt for handlingene.

Når vi står overfor urenheter i form av kriminalitet, sosiale problemer og monstre forsvinner nyansene vanligvis som dugg for solen og debatt blir til krig. Nyansering fremstår ofte som et svik i seg selv, det stiller indirekte spørsmål ved den begrepsmessige orden. Det er en rekke eksempler på dette fra nyere tid, vi kan nevne narkodebatten (Maaseide 1997), MC-krigen samt pedofilisakene i Belgia og Nederland (Christie 1998). Noe av grunnen til det ligger muligens også i våre tilvante tanke-mønstre. Flere hevder at vi grunnleggende oppfatter omverdenen på en dualistisk måte. Wilkins (1991) og Henry og Milovanovic (1994 og 1996) understreker at vi tenker i dikotomier. Våre tankeprosesser og vårt grep på virkeligheten er styrt av motsetninger, distinksjoner og forskjeller. Verden leses ut fra dikotomier, det er – svart / hvitt, kvinne / mann, hellig / profan, engel / demon. Motsetningene kaster skygger over hverandre. Det er ikke mulig å analysere kvinners roller, forståelsen av kvinnelighet i et samfunn uten å se mannens skygge. Disse skygger finnes i språket og i forståelsen av begrepene. Vi kan ikke snakke om narkotika uten at det følger klare assosiasjoner. Begrepene gir oss fordommer, ferdige forståelser som vi ikke kan tenke bort og som gir oss sjabloner for hvordan vi forstår eksempelvis monstre. Det er muligens unødvendig å nevne, men disse fordommene er ofte negative og gjør det vanskeligere å gripe de virkelige handlinger. Dette ser en når det gjelder forståelsen av ulike utstøtte og stigmatiserte grupper. Et aspekt av dette er at også avvikernes selvopfatning preges av de samme fordommer og mange av de samme normer og verdier.

HVOR BRINGER DETTE OSS?

Avslutningsvis kan en spørre hvor denne drøftingen bringer oss? Hvilke kriminologiske konsekvenser kan en trekke ut av framstillingen? Følgende slutninger skulle det være grunnlag for å trekke:

1) Om monstre finnes avhenger av hvem en spør og hvordan monster defineres. Denne verden er full av onde handlinger, men betyr dette at de som utfører handlingene er onde? Mennesket har i seg mulighetene for å handle både som helgen og demoner. Det mest problematiske er kanskje at vi kan handle godt og ondt på samme tid. Monstre finnes som sosial realitet, det er et begrep som gir mening for folk flest og som benyttes for å vise til de personer man antar er mest grusomme. Menneskelige monster finnes derfor for de fleste av oss, som hekser eksisterte for 3 - 400 år siden.

2) Studiet av monsterrepresentasjoner er kanskje viktigere og mer meningsfullt enn letingen etter "virkelige" monster. Det blir viktig å dekonstruere begrepet monster / kriminalitet, se på hvordan aviser, media og film presenterer det onde og hvilke konsekvenser dette får. En kan spørre etter hvem det er som tjener på monstrene? Studier av moralske panikker er en viktig del av et slikt prosjekt (Cohen 1972).

3) Monstre fins i betydningen at onde handlinger begås. Et problem med å redusere kriminalitet, monster, djevler til spørsmålet om sosiale begrep og representasjoner er at kriminologer indirekte kan signalisere at det ikke finnes grusomme handlinger og

at offer ikke lider. Hvis vi sier at monster ikke finnes, i betydningen at det ikke eksisterer noen som er født onde, så blir slutningen lett at ondskap ikke finnes. Vår søken etter å dekonstruere begrepene og søke det "egentlige" må ikke føre til at vi glemmer neosebodet, blåveisen og de utslåtte tenner.

4) Ved å spørre etter om noen er monster formidler vi et statisk menneskebilde. Det er et menneskesyn hvor vi fremstår som konstante enheter. Mot dette vil jeg i stedet sette et mer kontekstuellet og dynamisk bilde hvor vi som aktører ikke er, men stadig beveger oss i ulike sosiale rom som preger hvordan vi blir. Jack Katz fremstillinger av kaldblodige og uforståelige drapsmenn i "Seductions of Crime" og David Matzas ungdomskriminelle i "drift" er mer dynamiske fremstillinger som understreker at kriminalitet ikke kan forklares ved hjelp av enkle modeller. Lovbrytere kan ikke reduseres til å være statiske bærere av visse egenskaper (lav sosioøkonomisk status, skole taper, seksuelt misbrukt og så videre). Slike forklaringer ser bort fra det komplekse og ofte svært irrasjonelle i handlingssituasjonen. De ser bort fra at vi kan begå grusomme handlinger i en situasjon, være elskere og kjærlige selskapsløver i en annen. At Christie som forsker i møtet med et "monster" i en situasjon preget av avstand til gjerningene i tid og sted skulle møte "det onde" synes i et slikt perspektiv usannsynlig.

5) Forsvinner monsterne om vi døper dem om? Begreper skaper sosiale realiteter, men kanskje trengs monsterbegrepet? Det hevdes ofte fra kriminologisk hold at alt som har med straff å gjøre skjønnes ved bruk av eufemismer. Det skapes avstand til det vonde og dekker over det ved bruk av pene ord mens det fortsatt påføres pine. Kanskje finnes det gode grunner til å holde fast ved "fordomsfulle" begrep som monster, skurker, horer og gærninger, kanskje kan begrepene vendes til noe bedre som homsebevegelsen har gjort ved å erobre ordet soper. I stedet for å pakke inn fordommene med bomull? Nye og etter min mening verre uttrykk kan dukke opp, som fremmedkulturelle i stedet for svarte⁶. Jeg tror fordommene og holdningene som ligger i bunnen må forandres før begrepene.

6) Mye av forskningen som behandler monster og onde handlinger fokuserer på personer og individer. Dette er etter min mening et kriminologisk feilskjær. Studier av onde handlinger må knytte disse sammen med de sosiale forhold, strukturer og situasjoner som skaper mulighetene og som gjør at helt vanlige mennesker lekende lett påfører andre pine. Christie og Bauman har begge gitt viktige bidrag ved å understreke betydningen av sosial avstand (Christie) og utrydding som en modernistisk rasjonell teknisk løsning (Bauman).

7) Vi må søke økt bevissthet om vår egen status som kriminologer og betydningen av vår forskning som en del av konstruksjonen og opprettholdelsen av onder. Ved at vi forsker på definerte samfunnsunder, at vi skriver om dem og "tar dem alvorlig" så er vi enten vi vil det eller ei med på å opprettholde den diskurs som konstituerer problemfeltet. Det er dette som ofte omtales som refleksivitet, at vi i større grad er bevisst vår rolle som en del av det felt som er med på å produsere viten og handling i forhold til "et onde".

LITTERATUR

- Arendt, Hanna: *"Den banala ondskan. Eichmann i Jerusalem"*, Daidalos, 1996.
- Bauman, Zygmunt: *"Auschwitz och det moderna samhället"*, Daidalos, 1991.
- Baumeister, Roy F: *"Evil. Inside Human Violence and Cruelty"*, W.H. Freeman and Company, New York, 1996.
- Becker, Howard: *"Outsiders"*, Free Press, 1963.
- Berger, Peter L og Thomas Luckmann: *"Den samfundsskabte virkelighed"*, Lindhardt og Ringhof, 1983.
- Bittner, Egon: "The Police on Skid-Row: A study of Peace Keeping", i *American Sociological Review*, Vol. 32, 1967.
- Christie, Nils: *"Fangevoktere i konsentrasjonsleire"*, Pax, 1972.
- "Konflikt som eiendom" i *Sosiologi i dag*, 1976.
- "På leting etter det alminnelige" i *Tidsskrift for Samfunnsforskning*, årg. 33, 1992.
- "Gi meg et monster" i *Appolon* nr. 3, 1997.
- "Sommerens ekleste eventyr" i *Dagsavisen*, 5/8 - 1998.
- Cohen, Stanley: *"Folk Devils and Moral Panics"*, Polity Press, 1972.
- Douglas, Mary: *"Renhet och fara"*, Nya Doxa, 1997.
- Freud, Sigmund: *"Ubehaget i kulturen"*, Cappelen populære, 1992.
- Henry, Stuart og Dragan Milovanovic: "The Constitution of Constitutive Criminology: a Postmodern Approach to Criminological Theory" i David Nelken (ed): *The Futures of Criminology*, Sage, 1994.
- *"Constitutive Criminology. Beyond Postmodernism"*, Sage, 1996.
- Hilte, Mats: *"Avvikende beteende – en sociologisk introduktion"*, Studentlitteratur, 1996.
- Katz, Jack: *"Seductions of Crime"*, BasicBooks, 1988.
- Larsson, Paul: "Fenomenologisk kriminologi", i *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskap*, nr. 2, 1990.
- Maaseide, Kristin: "Narkotikadebattens retorikk", i *Stensilserien nr. 86, Institutt for kriminologi*, 1997.
- Matza, David: *"Delinquency and Drift"*, Englewood Cliffs, 1964.
- McIntosh, Mary: "The Homosexual Role" i *Social Problems*, vol. 8, 1968.
- Milgram, Stanley: "Some Conditions of Obedience and Disobedience to Authority", i *Human Relations*, 18, 1965.
- Nelken, David: "Reflexive Criminology?" i David Nelken (ed) *The Futures of Criminology*, Sage, 1994.
- Nielsen, Beth Grothe og Annika Snare: *"Viktimologi. Om forbrydelsens ofre: teori og praksis"*, Aarhus Univertetsforlaget, 1998.
- von Rosen, Wilhelm: *"Månens kulør"*, Rhodos, 1993.
- Ruggiero, Vincenzo: "Realist Criminology: A Critique", i Jock Young og Roger Matthews (eds): *Rethinking Criminology: The Realist Debate*, Sage, 1992.
- Russell, Jeffrey Burton: *"Mephistopheles. The Devil in the Modern World"*, Cornell University, 1986.

- Salvesen, Paul Leer: *"Mennesket og Straff"*, Universitetsforlaget, 1991.
- Skjærten, Kristin: *"Voldsbilder i hverdagen"*, Pax, 1994.
- Sudnow, David: "Normal Crimes: Sociological Features of the Penal Code in a Public Defender Office" i *Social Problems*, Vol. 12, 1964.
- Wadel, Cato: *"Den samfunnsvitenskapelige konstruksjon av virkeligheten"*, Seek, 1990.
- Wilkins, Leslie T: *"Punishment Crime and Market Forces"*, Dartmouth, 1991.

Noter:

- ¹ Artikkelen er en noe omarbeidet versjon av min selvvalgte prøveforelesning til graden doktor polit den 28 august 1998. Forfatteren ønsker å takke Liv Finstad og Kjersti Ericsson som har gitt nyttige kommentarer til ulike monsterutkast og Per Ole Träskman for "plagsomme" spørsmål.
- ² Ofte er det slik, som Nielsen og Snare 1998 viser, at offeret i mange tilfeller blir gissel for grupper som bruker det i forbindelse med kriminalpolitiske korstog vanligvis for å øke strafferammer eller innføre dødsstraff.
- ³ Spørsmålet om mennesket er – det vil si fødes som god eller ond vil jeg ikke gå inn på. Jeg mener dette henger sammen med definisjoner av godt og ondt. Skulle en heve blikket over sosiologisk og antropologisk viten et kort øyeblikk ser en at den moderne filosofi er splittet. Det går en lang tradisjon tilbake til blant annet Thomas Hobbes tanker om mennesket som vilt og utemmet – hvor samfunnet eksisterer som vern for individet frem til Freuds "Ubehaget i kulturen" hvor mennesket fremstilles som grunnleggende ondt, mens kulturen setter grenser og siviliserer mennesket. En annen retning eksemplifisert ved Rousseau og hans etterfølgere, idylliserte det naturlige menneske som instinktivt visste rett og handlet deretter. Mennesket er godt.
- ⁴ Mange vil nok tolke en slik forståelse av handlingen som et signal om at personen lider av religiøse vrangforestillinger.
- ⁵ Strafferetten er stort sett også dikotom, enten er man skyldig eller uskyldig.
- ⁶ Jeg er klar over at dette ikke er lett og at noen kanskje vil være uenig med meg når jeg mener fremmedkulturell ikke er bedre enn svart. Fremmedkulturell fremstår som et begrep konstruert i den hensikt å kunne presentere fordomsfulle meninger om "svartinger" og "pakkiser" uten å bli arrestert for det. Begrepet i seg selv er så uklart og tåkete at det ville passet utmerket godt inn i begrepsbruken i nazityskland.

Adresse: Institutt for kriminologi
 Postboks 6872, St. Olavs plass
 N-0130 Oslo
 E-post: paul.larsson@jus.uio.no